

ҲАРФЛАРНИНГ ЧИҚАДИГАН ЖОЙЛАРИ

(Махражлар)

Араб тилида ҳарф чиқадиган жойни **махраж** дейилади. Махражлар 17 та бўлиб, улардан 29 та ҳарф чиқади. Махражлар куйидаги 5 та аъзода жойлашган бўлади:

- 1) **Жавф** – الجَوْف – **Оғиз бўшлиғи**. Унда битта махраж бор.
- 2) **Ҳалқум** – الْحَلْقُ – **Томоқ**. Унда учта махраж бор.
- 3) **Лисаан** – اللِّسَانُ – **Тил**. Унда ўнта махраж бор.
- 4) **Шафатаан** – الشَّفَتَانِ – **Икки лаб**. Унда иккита махраж бор.
- 5) **Хойшум** – الْحَيْشُومُ – **Димоғ**. Унда битта махраж бор.

ОҒИЗ БЎШЛИҒИ

(жавф)

Оғиз бўшлиғи деб, овоз пайчалари жойлашган ер (кекирдак бўртиб турадиган жой) дан оғиз учи (лаб) гача бўлган оғиз ичидаги бўшлиққа айтилади.

Оғиз бўшлиғида битта махраж бўлиб, ундан учта **мад** ا و ي ҳарфлари чиқади.

Бу ҳарфларини мад ҳарфларига айланиш шарт, *алиф* ўзидан аввалги ҳарф фатҳали бўлганида, *ваав* ўзидан аввалги ҳарф доммали бўлганида, *йаа* ўзидан аввалги ҳарф касрали бўлганида **мад** ҳарфларига айланади. Агар аввалги ҳарфнинг ҳаракати ўзига мос бўлмаса, *о* икки лабдан, *ё* эса тил ўртасидан чиқади.

Ушбу ҳарфлар оғиз бўшлиғидан чиқгани учун **Жавф** ҳарфлари, ҳалқумнинг паст қисмидан бошлаб оғизнинг учигача давом этиб, оғиз ичида бирор нуқтага тегмасдан, тўсилмасдан оғиздан чиқиб кетгани учун **Мад** ҳарфлари, оғиздан ҳаво билан чиқгани учун **Ҳаво** ҳарфлари деб номланган.

ҲАЛҚУМ

(томоқ)

Ҳалқум деб, овоз пайчалари жойлашган ер (кекирдак бўртиб турадиган жой) дан кичик тил (ҳалқум юқориси) гача бўлган жойга айтилади.

Ҳалқумда учта махраж бор:

1. **Ҳалқумнинг туби**. Бу кўкракдан кейин келадиган овоз пайчалари жойлашган ер бўлиб, ундан иккита **о** ва **ё** ҳарфлари чиқади.

2. **Ҳалқумнинг ўртаси**. Ундан иккита **ҳ** ва **ғ** ҳарфлари чиқади.

3. **Ҳалқумнинг юқориси**. Бу кичик тил жойлашган ер бўлиб, ундан ҳам иккита **х** ва **ғ** ҳарфлари чиқади.

Бу ҳарфлар ҳалқумдан чиқганлиги учун **ҳалқум ҳарфлари**, **ҳалқ ҳафлари** ва **изҳор ҳарфлари** деб аталади.

ТИЛ (лисаан)

Тилда ўнта маҳраж бўлиб, бу ўнта маҳраждан ўн саккизта ҳарф чиқади. Улар билан танишишдан аввал, шуни яхши билиб олишимиз керакки, тилнинг ёлғиз ўзидан бирор ҳарф чиқмайди. Балки, тилда баъзи нукталар бўлиб, ушбу нукталар оғиз ичидаги баъзи жойларга тегиб, сўнг ҳарфлар нутқ бўлади. Тилдаги нукталар қуйидагилардир:

- 1) Тилнинг туби
- 2) Тилнинг тубидан сал юқориси
- 3) Тилнинг ўртаси
- 4) Тилнинг олди
- 5) Тилнинг учи
- 6) Тилнинг икки ёни

Тилдаги ушбу нукталар оғиз ичидаги *милк*, *танглай*, *тиш* каби аъзоларга тегиб ҳарфлар нутқ бўлади.

Милк икки хил бўлади:

- *Тепа тишлар милки*
- *Пастки тишлар милки*

Танглай уч хил бўлади:

- *Тепа орқа юмшоқ танглай*
- *Тепа ўрта қаттиқ танглай*
- *Тепа олди қаттиқ танглай*

Тишлар олти хил бўлади:

- *Курак тишлар*
- *Тўртлик тишлар*
- *Бўри тишлар*
- *Кулгич тишлар*
- *Янчувчи тишлар*
- *Ақл тишлар*

Ҳарфларнинг маҳражларини ўрганишга киришишдан олдин тишлар ҳақида батафсил ўрганиб оламиз:

Тишлар ўттиз иккита бўлиб, улардан ўн олтитаси тепа жағда, ўн олтитаси эса пастки жағда жойлашган бўлади. Уларнинг номи ва сони қуйидагича бўлади:

- 1) **Курак тишлар.** Улар тўртта бўлиб, иккитаси тепада иккитаси эса пастда жойлашган олди тишлардир. Араб тилида бу тишларнинг биттасини **Санийя** – кўплигини **Санаая** дейилади.

- 2) **Тўртлик тишлар.** Улар тўртта бўлиб, иккитаси тепада иккитаси эса пастда жойлашган, санаая тишларидан кейин келадиган тишлардир. Араб тилида бу тишларнинг биттасини **Рубаъийя** – кўплигини **Рубаъийяат** дейилади.

- 3) **Бўри тишлар.** Улар тўртта бўлиб, иккитаси тепада иккитаси эса пастда жойлашган, рубаъийя тишларидан кейин келадиган тишлардир. Араб тилида бу тишларнинг биттасини **Нааб** – кўплиги **Анйааб** дейилади.

Юқорида ўтган тишларни **қозиқ тишлар** дейилади. Бу тишлар милкка ҳудди қозиқ каби киргани учун шундай номланган.

Бундан кейинги тишларни **озиқ тишлар** дейилади. Бу тишлар билан озуқа чайналгани, майдалангани учун шундай номланган. Озиқ тишлар жағ тишлари ҳисобланиб, улар **адрос** деб аталади. Битта жағ тишини **дирс** дейилади. **Адрос** ҳам бир неча турга бўлинади:

4) **Кулгич тишлар**. Улар тўртта бўлиб, икkitаси тепада, икkitаси эса пастда жойлашган. Араб тилида бу тишларнинг биттасини **Доохик** кўплигини **Доваахик** дейилади. Бу тишлар наабдан кейинги тишлардир.

5) **Янчувчи тишлар**. Улар ўн икkitа бўлиб, олтитаси тепада, олтитаси эса пастда жойлашган. Араб тилида бу тишларнинг биттасини **Тоохин** кўплиги **Товаахин** дейилади. Бу тишлар ўн икkitа бўлиб, улар кулгич тишлардан кейин кетма кет келган учта озиқ тишларидир.

6) **Ақл тишлар**. Улар тўртта бўлиб, икkitаси тепада, икkitаси эса пастда жойлашган. Араб тилида бу тишларнинг биттасини **Наажиз** кўплигини **Наваажиз** дейилади. Бу тишлар ақл тишлари бўлиб, улар ҳам тўрттадир.

Бу тишлардан ўн сакkitзтаси ҳарфларни нутқ қилишда ишлайди. Улардан ўн олтитаси тепадаги, икkitаси эса пастки **санаая** тишларидир.

Тишлар билан танишиб олгандан сўнг, тилдан чиқадиган ҳарфларнинг махражлари ҳақида сўз юритилади:

Тилдаги **биринчи** махраж ва ундан чиқадиган **биринчи** ҳарф **ق** ҳарфи бўлиб, у тилнинг туби ўзининг тўғрисидаги тепа юмшоқ танглайга текканда чиқади.

Тилдаги **иккинчи** махраж ва ундан чиқадиган **иккинчи** ҳарф **ك** ҳарфи бўлиб, у тилнинг тубидан сал юқориси, ўзининг тўғрисидаги тепа юмшоқ танглайга текканда чиқади.

Тилдаги **учинчи** махраж ва ундан чиқадиган **учинчи, тўртинчи** ва **бешинчи** ҳарфлар **ش ي ج** ҳарфлари бўлиб, улар тилнинг ўртаси ўзининг тўғрисидаги қаттиқ танглайга текканда чиқади.

Эслатма: Бу ердаги **ي** ҳарфи мад ҳарфи эмас, балки ҳаракатли ёки фатҳадан кейин сукунли бўлган **йаа** ҳарфидир. **Йаа** мад ҳарфи эса, айтиб ўтганимиздек **огиз** бўшлигидан чиқади.

Тилдаги **тўртинчи** махраж ва ундан чиқадиган **олтинчи, еттинчи** ва **сакkitзинчи** ҳарфлар **ص س ز** ҳарфлари бўлиб, улардан **ز س** ҳарфлари тилнинг учи **пастки санаая** тишларининг орқасига, **ص** ҳарфи эса, **пастки санаая** тишларининг тубига текканда чиқади.

Тилдаги **бешинчи** махраж ва ундан чиқадиган **тўққизинчи, ўнинчи** ва **ўн биринчи** ҳарфлар **ظ ذ ث** ҳарфлари бўлиб, улар тилнинг учи **тепа санаая** тишларининг учига текканда чиқади.

Тилдаги **олтинчи** махраж ва ундан чиқадиган **ўн иккинчи, ўн учинчи** ва **ўн тўртинчи** ҳарфлар **ط د ت** ҳарфлари бўлиб, улар тилнинг олди **юқори санаая** тишлари билан милк уланган жойга текканда чиқади.

Эслатма: Юқоридаги ҳарфлардан **ط ظ ص** ҳарфлари йўгон ўқиладиган ҳарфлар бўлгани учун, уларни талаффуз қилинганда тилнинг орқаси юқори танглайга кўтарилади.

Тилдаги **еттинчи** махраж ва ундан чиқадиган **ўн бешинчи** ҳарф **ل** ҳарфи бўлиб, у йўгон ҳолатда тилнинг олди, ингичка ҳолатда эса тилнинг учи **юқори санаая** тишларининг милкига текканда чиқади.

Тилдаги **саккизинчи** махраж ва ундан чиқадиган **ўн олтинчи** ҳарф **و** ҳарфи бўлиб, у тилнинг олди **ل** ҳарфи чиқадиган жойдан сал тепароғига текканда чиқади.

Тилдаги **тўққизинчи** махраж ва ундан чиқадиган **ўн еттинчи** ҳарф **ر** ҳарфи бўлиб, у йўғон ҳолатда тилнинг ўртасини чўктириб, кўтарилган икки четини юқори танглайга теккизганда, ингичка ҳолатда эса, тилнинг олдини ўзининг тўғрисидаги олди танглайга теккизганда чиқади.

Тилдаги **ўнинчи** махраж ва ундан чиқадиган **ўн саккизинчи** ҳарф **ض** ҳарфи бўлиб, у тилнинг ўнг ёки чап ёнини ёки ҳар икки ёнини баробарига тепа **адрес** тишларининг ички томонига урганда чиқади.

ИККИ ЛАБ

(шафатаан)

Лабда иккита махраж бор:

Лабдаги **биринчи** махраж ва ундан чиқадиган **биринчи** ҳарф **ف** ҳарфи бўлиб, у тепа санаая ва рубаъийя тишларининг учини пастки лабнинг ички юмшоқ жойига оҳиста теккизилганда чиқади.

Лабдаги **иккинчи** махраж ва ундан чиқадиган **иккинчи, учинчи, тўртинчи** ҳарфлар **ب م و** ҳарфлари бўлиб, улардан **ب** ва **م** ҳарфлари икки лаб бир бирига тегиб юмилганда, **و** ҳарфи эса, икки лаб чўччайганда чиқади.

ДИМОҒ

(хойшум)

Димоғ да битта махраж бўлиб, ундан ғунна (ёқимли жарангли товуш) чиқади. Ғунна товуши ташдидли нуун (ن) ва ташдидли миим (م) ҳарфларини талаффуз қилганда пайдо бўлади.

Ғуннанинг пайдо бўлиш жараёни қуйдагича бўлади:

Ташдидли нуун ва ташдидли миим ҳарфлари талаффуз қилинган вақтда, ичкаридан чиқаётган нафаснинг йўли тўсилиб, оғиздан чиқиб кета олмайди. Сўнг нафас орқага қайтиб, танглайдаги иккита тешиқдан димоғга ўтиб ғунна айланади ва бурун орқали чиқиб кетади. Ғунна товушини чўзилиш миқдори икки ҳаракатдан кўп ва кам бўлмаслиги керак.